

A MAGYAR HATÁRŐRSÉG 1950. JANUÁR 1. ÉS 1956. OKTÓBER 22. KÖZÖTT

1. Bevezetés

A magyar határőrség történetét több megközelítésben is periodizálhatjuk, bonthatjuk szakaszokra. Jelen publikáció az 1950. január 1-je és az 1956. október 22-e közötti időszakot vizsgálja és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Határőrség Országos Parancsnokság fennmaradt dokumentumaira támaszkodik.¹ Természetesen elkerülhetetlen, hogy ne szóljunk esetenként a megelőző és az azt követő történésekről.

Maga az időszak kiválasztása semmiképpen sem önkényes, a szervezet szempontjából meghatározó történésekkel esik egybe. Ugyanakkor a határőrség hosszabb működésének ez az alig hat éve az egyik legtragikusabb történeti szakasza, elhibázott politikai döntések sorozata a szakmai tevékenységre vonatkozóan, amelyek igen gyakran emberi tragédiákat vontak maguk után és szorosan összefüggenek az 1956-os év végi eseményekkel.

2. A határőrség helyzetét jelentősen befolyásoló hazai és külföldi események

Az ország politikája és határőrizete közötti szoros összefüggést az alábbi események igazolják:

- 1948-49 Rákosi Mátyás hatalomra kerülése. A párt, majd állami vezetővé, majd újra „csak” pártvezetővé vált Rákosi bűnös, diktatórikus államvezetése minden területen kisugárzott a határőrség működésére. Lényegében a szervezetet teljesíthetetlen elvárásaival, pl. az államhatár hézagmentes lezárása, konfliktusos helyzetbe hozta a szervezetet. Jellemzően állandóan változó követelményei következtében nem lehetett egy szilárd kiegyensúlyozott határőrséget és munkamódszert kialakítani.
- 1948 június, Jugoszlávia kizárása a kominform-ból. A Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája eredetileg Belgrádban jött létre azzal a céllal, hogy ezeket a pártokat tevékenységükben összefogja. A Sztálin és Josip Broz Tito jugoszláv elnök között bekövetkezett szakítás és Jugoszlávia kizárása, kikerülése a Szovjetunió által felügyelt államok köréből a határőrség részére is tragikus következményekkel járt. A magyar politikai vezetés a szovjet elvárásokat példátlan módon túllihogta. A jugoszláv államhatár vált a határőrizet főirányává. Védelmi berendezések építettek jelentős költséggel és a sorállomány szabadidejében végzett fizikai munkájával, mint lövészárkok, laktanyavédelmi létesítmények létrehozása. Megszűnt a kettős birtokos rendszer, a kishatárforgalom, a tényleges határforgalom minimálisra csökkent. Megtiltották a határőrségnek a bekövetkezett határesemények, balesetek, tűzátterjedés, személyek áttévedése közös

¹ Levéltári jelzetük MNL OL HOP XIX-B-10

kivizsgálását, a jugoszláv határőrök esetleges tájékoztatását. Példátlan propagandahullám kezdődött, uszítottak a jugoszláv határőrség ellen, fegyveres provokációk és ügynökháború folyt oda-vissza. Több magyar határőrt és ismeretlen számú jugoszlávot löttek agyon. A határőrség kötelei a Magyar Honvédséggel közös gyakorlatokon jugoszláv - amerikai együttes katonai támadás elhárítását modellezték².

- 1949.05.23., megalakult a Németországi Szövetségi Köztársaság (NSZK). Az esemény tovább mélyítette a hidegháborús helyzetet és hozzájárult a túlhajtott fegyverkezéshez. A hivatalos propaganda közeledő világháborút jósolt.
- 1949-1952 végére Magyarország gazdasági válságba került, ennek okai többek között az erőltetett iparosítás, háborús felkészülés, beszolgáltatási rendszer, védelmi vonal építése a jugoszláv államhatáron. A határőrség létszámát jelentős mértékben felduzzasztották. Viszont nem voltak képesek a szükséges járművekkel ellátni, gyenge volt a felszerelés, a fegyverzet nem felelt meg a meghirdetett katonai feladatoknak. Az őrsöket a településeken kívül nehezen megközelíthető helyekre építették, ahol hiányoztak az alapvető kulturális és higiéniai emberi feltételek. A sor és a hivatásos állomány életfeltételei igen kedvezőtlenek lettek. 1950.01.01-el a határőrség átkerült a frissen létrehozott Államvédelmi Hatóság kötelékébe, ide került a rendőrség határforgalmat ellenőrző szervezete is (határrendőrség). Az 1945 elején alapított Honvéd Határőrséget a politikai vezetés „saját kezében” kívánta alkalmazni. A minisztertanács 4.353/1949/268. M.T. számú rendelete 1950. január 01-től a Honvéd Határőrséget leválasztotta a honvédségről és az Államvédelmi Hatósághoz helyezte. Az ÁVH vezetőjét a minisztertanács előterjesztésére a Népköztársaság Elnöki Tanácsa nevezte ki. Első vezetője Péter Gábor altábornagy lett, aki a határőrséget a IV. Főosztály vezetőjén keresztül (1950. január elsejétől Kajli József államvédelmi ezredes) irányította. A polgári állambiztonsági szerv meghatározó szerepet töltött be a Magyar Kommunista Párt, majd a Magyar Dolgozók Pártja megerősödésében, hatalmának kiterjesztésében, megszilárdításában és ezzel jelentősen hozzájárult a párt és a tényleges hatalmat birtokló Rákosi Mátyás népszerűtlenségének növekedéséhez.³ Már 1950. október 24-től új vezetőt kapott a határőrség Piros László személyében, aki, mint az Államvédelmi Hatóság Határőrség és Belső Karhatalom (fő)parancsnoka 1953. júliusáig tevékenykedett. Pályafutása során egyre magasabb beosztásokat töltött be és 1954. július 6-tól belügyminiszter lett az 1956. októberi eseményekig. A határőrségre mindvégig jellemző volt a felső és középvezetők folyamatos, sűrű változása, de az 1950-51- es évek különösen tragikusnak bizonyultak a hivatásos állomány átszervezése terén.⁴ A tisztogatás természetesen a vezető beosztásokkal kezdődött. „A Parancsnokságról eltávolítottunk 23 vezetőt, 37 beosztottat. Az alakulatoktól déli és nyugati viszonylatban 27 vezetőt, 37 beosztottat, egyéb viszonylatban 24 vezetőt, 21 beosztottat.”⁵ Az országos

² Fórizs Sándor: Honvéd-határőr gyakorlatok 1951-1952-ben. Honvédségi Szemle 2023/1. 112-122. o.

³ Deák József – Mezei József: Orosz és magyar rendészeti rendszerek mint a hatalom forrásai és sírásai. Pécsi Határőr Tudományos Közlemények XXII. Pécs, 2020. 127-133. o.

⁴ Fórizs Sándor: A Honvéd Határőrség hivatásos állományának eltávolítása az ÁVH Határőrség szervezetéből. Hadtudomány 2021/2. 107-117. o.

⁵ MNL OL HOP XIX-B-10 1951. év 9. doboz II/2, II/3, II/5, II/6, II/9 tárgykör 1. folyószám. „Jelentés a Határőrség és Belső Karhatalom káderhelyzetéről. 1951. III. 5.-én”

parancsnokságon le lett váltva az összes régi horthysta osztályvezető, ezek helyére 17 fő került az ÁVH központjából, akik viszont határőrizeti területen még nem dolgoztak és szakmailag teljesen tájékozatlanok voltak, helyismerettel nem rendelkeztek.

- 1950.06.25. Megkezdődött a koreai háború tovább erősítve a vezetés háborús hangulatát. Az 1950-es évek éles ideológiai propagandaküzdelme, (h)idegháborúja, (az osztályharc éleződik, a harmadik világháború elkerülhetetlen – McCarthy amerikai szenátor „boszorkányüldözése”, atomkémkedés vádjával a Rosenberg házaspár kivégzése), tartós, mélyen rögzült ellenségképek kialakulásához vezetett.⁶
- 1953. 03.05-én meghalt Joszif Visszarionovics Sztálin. A Szovjetunióban lassan megindult az Ilja Ehrenburg által „olvadás” -nak nevezett folyamat. Enyhülés jelentkezett a határőrizet terén is. Ehhez szükséges volt, hogy 1953. júniusban, a magyar vezetőket kirendelték Moszkvába. A szovjet vezetés kívánságára Nagy Imre lett a miniszterelnök, (20 hónapig). Rákosi maradt első titkár és ebből a pozícióból eredményesen akadályozta az új kormány reformtörekvéseit. Megkezdődött a határőrség erőinek átcsoportosítása az osztrák államhatárra.
- Az új idők jeleként 1953-ban megkötötték a szabadkai egyezményt⁷ Jugoszláviával. Ez tartalmazta a határjelek felújítását a jugoszláv szakaszon, és a határesemények megelőzését, kivizsgálását. 1953-ban a határőrséget áthelyezték a Belügyminisztérium alárendeltségébe. Mindenesetre felemás módon, mert az állománynál megmaradt az „államvédelmi” megszólítás, de az országos parancsnokság elvált a karhatalomtól és a miniszter alárendeltségében már önálló lett. A folyamat során 1954-ben létszámcsoökkentésre került sor.
- 1953-ban Péter Gábor az ÁVH volt vezetőjét és Décsi Gyula igazságügyminisztert letartóztatták, a bíróság életfogytiglani, illetve kilenc év börtönbüntetésre ítélte őket a koncepciós eljárások során tanúsított szerepükért. El lehet képzelni, milyen zavar keletkezhetett a tiszti állományban amikor tudomást szereztek a vezetők korábbi tevékenységéről. Napvilágra került, hogy az 1949. október 24-én, egyazon napon, kreált per alapján kivégezett Pálffy György altábornagy, honvédelmi miniszterhelyettes, a határőrség első főparancsnoka (országos parancsnok), Németh Dezső⁸ ezredes, aki a határőrség törzsfőnöke volt Pálffy mellett 1947-ben, és Korondi Béla őrnagy, aki szintén vezető beosztást töltött be a határőrség parancsnokságán jogtalan eljárás áldozata lett.
- 1955. januárban ismét pártküldöttség utazott a Szovjetunióba. Nagy Imrét jobboldali elhajlónak nyilvánították, leváltották miniszterelnöki pozíciójából. Hegedűs András lett az új miniszterelnök. 1955. márciusban, a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége ülésén resztalinizációs irányvonalat fogadtak el. Kísérlet történt a korábbi intézkedések visszafordítására.
- 1955.05.09. Az NSZK-át felvették a NATO-ba. Ez tovább élezte a hidegháborús helyzetet.

⁶ Deák József: The Psychological Struggle between East and West as Reflected in the Interior Review up to the European Safety and Cooperation Conference (1953–1975). Prague Papers on the History of International Relations. Charles University. Vol 11. Issue 1. Prague, 2015.

⁷ Egyezmény a Magyar Népköztársaság kormánya és a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság Kormánya között az incidensek megelőzésének és kivizsgálásának módjáról a magyar-jugoszláv határon.

⁸ Tömösváry Zsigmond: Egy kevésbé ismert katonai attasé: Németh Dezső vk. ezredes. Felderítők Társasága Egyesület. Évkönyv, 2013. 68-76. o.

- 1955. május -júniusban Hruscsov első titkár és Bulganyin miniszterelnök vezetésével szovjet párt és kormányküldöttség látogatott Jugoszláviába a kapcsolatok helyreállítása céljából. Ez sürgőssé tette hazánk és déli szomszédunk viszonyának rendezését is. Erre persze Rákosi emberileg és erkölcsileg alkalmatlan volt, mindazokat követően, amelyeket az előző években Jugoszláviával szemben elkövetett.
- 1955.07.27. Hatályba lépett az osztrák államszerződés, május 15-én írták alá. Ausztria örökös semlegességet vállalt. A szovjet csapatokat kivonták a megszállási zónából. Ezzel a határőrség számára egy igen kényelmes helyzet szünt meg. Többet nem lehetett a határőr felderítőknek Ausztriában tevékenykedni. Nem kaptuk vissza a szovjetek által elfogott kijutott határsértőket. Az államhatáron megjelentek az osztrák érdekeket szigorúan szem előtt tartó határőrizeti szervek, akikkel már lényegesen nehezebb volt a magyar elvárásokat érvényesíteni.
- 1956. február 14-25-én ülésezett a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusa, elhangzott Hruscsov titkos beszéde. A kongresszus határozata szakít a harmadik világháború elkerülhetetlenségét hirdető dogmával, és helyette a két rendszer békés egymás mellett élését hirdeti meg. Új elméleti megközelítésbe kerül a magyar határőrség helyzete és feladatrendszere. Elvileg a magyar vezetés számára is megnyílt egy lehetőség a körülmények enyhítésére. 1956. július 18., a Központi Vezetés felmentette Rákosit, a Szovjetunióba távozik. Határőrizeti vonalon erre az időszakra esik az aknamező felszedése a jugoszláv és az osztrák államhatáron 1956. októberéig. A határőrség ezt a könnyítést sem tudta megfelelően propagálni a lakosságnak. A levéltári okmányok között nyoma sincs annak, hogy törekedtek volna a bevezetett új intézkedések ország elé tárására.

3. A határőrség szervezete, vezetése

Az 1950. január 1-jén megszűnt Honvéd Határőrség nem volt egy kis szervezet. Létszám és felszerelés adatai, melyek a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóság részére átadásra kerültek az alábbiak:

- Létszámadatok: tiszt 525, tiszthelyettes 921, legénység (sorkatona) 9485 fő.
- Felszerelés: motorkerékpár 18, kerékpár 787, személygépkocsi 79, tehergépkocsi 40, országos jármű (lovassági kocsi) 278, ló 684 db.
- Fegyverzet: pisztoly 1680 db., géppisztoly 1929 db., puska 9406 db., golyószóró 600 db., géppuska 94 db., 61 milliméteres aknavető 6 db., 120 milliméteres aknavető 8 db., páncéltörő ágyú 17 db.

A határőrség szervezete a vizsgált hat évben folyamatosan változott. A teljes rendszer évekre kivetített bemutatása meghaladja a publikáció lehetőségeit. Vezetésméleti szempontból a struktúra igen bonyolultnak bizonyult, irányítása nagyon nehézkes lett. Eredetileg a honvéd határőrség felépítés zászlóalj – századok – őrsők rendszerére épült, csúcsán az 1946 - ban létrehozott országos parancsnoksággal, hivatalos megnevezése 1957-ig többször változott. A módosult rendszerben kiemelten kifogásolható a sok vezetési szint. A zászlóalj beemelése a szervezetbe, a kerületek alá, sok felesleges parancsnokságot hozott létre. Bár ezek csak kis létszámúak voltak, mégis lekötötték a mindig hiányos tiszti állományt. Ellentmondásos lett ebben a felépítésben, hogy a kerületeknél egyes őrsők a zászlóalj, más őrsők a kerület közvetlen irányítása alá tartoztak. A zászlóalj száma

fokozatosan csökkent az 1957-es háromra. Természetesen a folyamatos létrehozás és felszámolás nem szolgálta a szervezet stabilitását. A határőrség 1950 év végi felépítése a következő:

- Országos parancsnokság, szakterületenként 4 főosztály, 19 osztály. A parancsnokság a határőrség megszűnéséig struktúrájában, létszámában folyamatosan bővült.
- 9 határőr kerület, mint középszintű regionális vezető szint, 1 önálló zászlóalj. A kerületi szervezést 1950-ben hozták létre, követve a szovjet típusú rendszert, különösebb indok nem volt a változtatásra. Eredetileg Nagyatádon működött kerületparancsnokság, amely később átkerült Nagykanizsára. 1953. márciusában felállt a szombathelyi kerületparancsnokság és ezzel a nyugati államhatárt három helyett négy kerület őrizte, mintegy jelezve az enyhülést Jugoszláviával és az erők átcsoportosítását Nyugatra.
- 3 önálló forgalomellenőrző pont. Ezek közvetlenül az országos parancsnokság irányítása alá tartoztak, mint Hegyeshalom, vagy a budapesti légi forgalomellenőrző pont. Hegyeshalom később a területileg illetékes kerülethez került.
- 29 zászlóalj parancsnokság, 5 kerület tartalék század, 9 zászlóalj tartalék század, 21 zászlóalj tartalék szakasz, 9 műszaki szakasz, 30 híradó szakasz.
- 194 őr, 18 forgalomellenőrző pont. Számuk folyamatosan módosult.
- Később saját tiszti és tiszthelyettesi iskolát állítottak fel Fóton (Zrínyi Miklós Tiszthelyettes Iskola). Az utóbbi sorállományú katonákat képzett tiszthelyettesi munkakörök ellátására.
- Tisztes iskolák és kiképző bázisok, alegységek (különböző változó megnevezéssel, számban) működtek.

A nagylétszámú szervezet vezetése parancsok, intézkedések, szabályzatok útján történt. Meghatározó volt a közvetlen, gyakran „kézi” irányítás. A határőrség 1950-1953 között, mint az Államvédelmi Hatóság Határőrség és Belső Karhatalom, a minisztertanács közvetlen alárendeltségében tevékenykedett, de szervezetileg a karhatalomtól végrehajtási szinten szétválasztva. Valójában a feladatokat, az elvárásokat a négyfős pártvezetés szabta meg. A határőrséget a fegyveres erők részeként kezelték. Sok honvédségi szabályzat közvetlenül vonatkozott a határőrökre, (fegyelmi, szolgálati stb.) Az 1953-as országos politikai reformkísérlet során a határőrség átkerült a Belügyminisztérium alárendeltségébe.

A vezetés stabilitását akadályozta az országos parancsnokok gyakori váltogatása. Ez megakadályozta egy jó elképzelés megvalósítását hiszen ehhez hosszabb időre lett volna szükség. A határőrség parancsnokai:

- Pálffy György honvéd tábornok 1946-1948. 1949.10. 24-én kivégezték.
- Szalvai Mihály 1948. február-1949. december 31.
- Kajli József államvédelmi ezredes 1950. január 1-től.
- Piros László későbbi belügyminiszter 1950 -1953.
- Valencsák János 1953 -1956. július.
- Szalva János 1950. decemberétől szolgált a határőrségnél. 1953. júliustól törzsfőnök, 1956. augusztus 1-től országos parancsnok 1957. júniusáig.
- Gyurkó Lajos honvéd vezérőrnagy 1957. augusztus- 1960. augusztus.

Középvezetői szinten, a határőr kerületeknél szintén jellemző volt a parancsnokok gyakori váltogatása. Őket első alkalommal 1950-ben nevezték ki. Módosulások középvezetői szinten:

- Szombathelyi kerület alapítása 1956. március, a parancsnok Nagykanizsáról lett áthelyezve.
- 1956. március, Nagykanizsa, az országos parancsnokságról egy osztályvezető kapta meg a parancsnoki beosztást. Ő 1956-ban családotól Jugoszláviába menekült. Visszatérte után leszerelték. A jogelőd nagyatádi kerületparancsnokot korábban váltani kellett mert felrobbant a saját aknamezőn és egyik lábát elveszítette.
- A pécsi, a csornai kerület parancsnokát 1956. márciusban váltották. A győri kerületet ugyanekkor frissen alapították, parancsnokát márciusban nevezték ki.
- A zalaegerszegi és az orosházi 1956. januárban helyezték a beosztásukba.
- A nyírbátori parancsnokot 1955. júliusában nevezték ki.
- Az országos törzsfőnököt háromszor váltották 1956-ban, utoljára szeptemberben.
- Az országos parancsnok helyettesét és a törzsfőnök helyettesét 1956-ban váltották.

Mindezekkel az állandó módosításokkal, bizonytalanság fenntartásával, jelentősen romlott a vezetés színvonala.

4. A határőrség állománya

A határőrség állománya tiszti, tiszthelyettesi, sor és polgári kategóriákra tagozódott. Létszámadatok:

	Összesen	Tiszt	Tiszthelyettes	Sorállomány
- 1950:	17577	1413	1461	14703
- 1951:	18577	1909	1811	„
- 1952:	18577	1950	1907	„
- 1953:	18577	2021	1884	„
- 1954 I:	18589	2021	1884	„
- 1954 X:	16930	1811	1636	13483
- 1955:	16930	1811	1636	„
- 1956:	15101	1765	847	13489

Az 1954-es évben két adat szerepel. Ezek az akkor végrehajtott létszámcsökkentést tükrözik. A tiszti állomány helyzete. Minden fegyveres szervezetnél meghatározó a tisztek köre. Az 1950-es átkerülés a honvédségtől az ÁVH-hoz azonnali tisztogatással kezdődött. A fő szempont a korábban a Horthy hadseregben szolgáltak eltávolítása lett. Az 1950. januári

létszám 481 tiszt volt. Megkezdődött a társadalom alacsonyabb rétegeiből a munkás és paraszt származású tisztek beemelése, tekintet nélkül az esetleges katonai képzetlenségre. A hiányt „gyorstalpaló” felkészítéssel kívánták ellensúlyozni. 1951. februárban már 997 tiszt teljesített szolgálatot, közülük 822 fő új személy.

A tisztek helyzete közel sem volt rózsásnak mondható. Jellemző a lakáshiány, a hihetetlen mértékű leterheltség, az állandó áthelyezés. Az újonnan épült őrsők, még csak folyt a fejlesztés, gyakran lakott településektől távol létesültek. Hat év alatt (1950-1956. szeptember) a hivatásos tiszti állomány jó 80-90%-a több hullámban távozott, összesen 814 fő.⁹ Ebben a létszámban nem szerepelnek az átvétel után eltávolítottak. Ez a fluktuáció lényegében megsemmisítette a képzésre, a minőség javítására fordított energiákat. A korábbi túlméretezett határőrségi fejlesztést, akárcsak a honvédségnél, leépítés követte. 1954-ben, novemberben 121 fő (öt nap alatt), és 1956. januárban 52 fő (három nap alatt) szerelt le létszámcsökkentés miatt. Az 1956 januári leszerelések mutatják, hogy a határőrség és a BM vezetése a jövőt illetően, (októberi robbanás), semmiféle sejtéssel sem rendelkezett. Ellenkező esetben ragaszkodnak a létszámhoz és felkészülnek egy amúgy sokat emlegetett belbiztonsági válsághelyzet kezelésére.

A tiszthelyettes állomány. Lényegében teljesen érthetetlen módon az ÁVH vezetője parancsával¹⁰ 1951.07.01. hatállyal megszüntette a hivatásos tiszthelyettesi állománykategóriát. Helyette továbbszolgáló állomány megnevezéssel új állománycsoportot hozott létre. Ide a katonai szolgálatot teljesített határőrök jelentkezhetek 4 éves, többször meghosszabbítható szerződéssel. 1956. augusztusában 847 továbbszolgáló beosztás szerepelt az állománytáblában, meglehetősen sok rendszeresen betöltetlennek bizonyult. A jelentkezők által ellátott tipikus munkakörök a gazdálkodás, őrsellátó, raktáros szerelők, műszaki területen dolgozók, szakács stb. lettek. Valójában a pályázók abból a katonai rétegből kerültek ki, akik nem rendelkeztek szakmával, alacsony volt az iskolai végzettségük és a civil életben nehezen tudtak elhelyezkedni. Sok volt velük a fegyelmi probléma, az italozó életmód. Mivel nem feleltek meg az elvárásoknak nagy számban kellett elbocsátani őket. A határőrség 1957-ben kezdeményezte a hivatásos tiszthelyettesi állománykategória visszaállítását.

A sorállomány. A határőrizet a kötelező honvédelmi szolgálatot ellátó sorállomány vállán nyugodott. A hároméves katonai szolgálatot ellátók feladata nem csak a végrehajtó szolgálat lett. A teljes háttérbiztosítást is nekik kellett ellátni. A gazdasági munkák, építkezések, aknatelepítés-műszaki tevékenység, a belső szolgálati irányítás jelentős része is rájuk várt. Elmondható, hogy viszonylag mostoha körülmények között becsülettel teljesítették kötelességüket. Mindig három korosztály volt egyidőben a szervezetnél. A bevonulások novemberben történtek. Érdekesség, hogy az 1956-os leszerelés és bevonulás november 10-ére esett volna. A jelentős mértékben széthullott határőrség többnyire időben leszerelte a hároméves szolgálatot letöltötteket. A sorállomány 1956. évi helyzetét annak összetett volta miatt külön publikáció ismerteti.¹¹

Az országos politika enyhülésével 1956-ban 27 hónapra csökkent a kötelező katonai szolgálat ideje, az első bevonulás novemberről átcúszott 1957-re. A csökkentést csak ezt követően lehetett érvényesíteni. Az ÁVH vezetője 1951.02.01-én kelt 09/1951. ÁVH.T.biz.9. sz. parancsában új állománycsoportot rendszeresített „államvédelmi polgári

⁹ MNL OL HOP XIX-B-10 1958. év 11. sz. doboz II/1-9. tárgykör 17. folyószám.

„Névjegyzék az 1956. október 23.-a előtt leszerelt tisztekről.” 1958.10.18.

¹⁰ Az ÁVH vezetőjének 38. sz. parancsa /038/1951. ÁVH. T. Biz. sz./

¹¹ Fórizs Sándor: A határőrség sorállománya 1956-1957-ben. Hadtudomány 2020/3. 39-54. o.

alkalmazott” megnevezéssel, „áv. pa.” rövidítéssel.¹² Tagjai a polgári státusz által megengedett munkaköröket láthattak el, nyilvánvalóan a kiszolgáló, biztosító feladatok területén. A határőrizetben ténylegesen nem játszottak szerepet.

5. A határőrizet ellátása

Az államhatár őrzését alapvetően járőrök látták el álló és mozgó szolgálattal. Ehhez a rendszerhez riadócsoporthoz kapcsolódtak, hogy események esetén a helyszínre siessenek. A déli és a nyugati szakaszon végig nyomsáv húzódott, amelyet sötétedés előtt, világosodás után, illetve az éjszaka közepén legalább egyszer-egyszer ellenőriztek. Nyomok észlelése esetén úgynevezett razziát vezettek be, a területet körülzárták és átkutatták. Ezek az akciók hosszú időt és jelentős számú katonát vettek igénybe, rendkívüli módon kifárasztva az állományt. Ebben az időben, 1952. szeptemberben 10 napon keresztül zajlott le az évtized legnagyobb ilyen razziája emberrabló jugoszláv kommandósok felkutatására¹³, több mint 9000 katonára és rendőrről szólt a részvételével.¹⁴ Az eset tanulságosan mutatja, költség és ember nem számított a jugoszláv UDB-vel¹⁵ folytatott ügynökháborúban. A jugoszláv csoport elfogott öt tagjából a bíróság négyet halálra egyet pedig életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte, vezetőjüket Bán Lászlót 1953-ban kivégezték. Az eset annyira különlegesnek bizonyult, hogy maga Rákosi Mátyás személyesen szólalt fel¹⁶ a határőrség parancsnoki értekezletén és itt is a „lagymatag” fegyverhasználatot kifogásolta, mondván, csupán egyetlen embert sebesítettek meg a határőrök.

A határőrizetet a műszaki zár megléte és az abba telepített aknamező határozta meg. Lényegében a katonák közvetlenül a határoló kerítés mellett látták el éjjeli szolgálatot és a robbanások kivizsgálása lett az egyik legfontosabb feladatuk. Az akadály építését már 1950 előtt megkezdték, alkalmazásának jelentős szakmai irodalma van. Maga a létesítmény közvetlenül az államhatár mellett húzódott, ahol erre lehetőség nyílt.

Külön meg kell említenünk azt a problémát, hogy az államhatár vonala nem volt megbízhatóan, pontosan, jól láthatóan kijelölve és ez áttévedésekhez vezethetett az aknamezőn történő felrobbanás veszélyével.¹⁷ 1922 óta nem voltak felújítva a határjelek osztrák viszonylatban, azok állapota a határőrség 1957. decemberi felmérése szerint az alábbi:

- eldőlt vagy megsüllyedt 10 %,
- megrongálódott 16%,
- hiányzik 24%.

¹² MNL OL HOP XIX-B-10 1951. év 1. sz. doboz Államvédelmi Hatóság Határőrség és Belső Karhatalom Parancsnokának 019. sz. parancsa. Államvédelmi polgári alkalmazott állománycsoport létrehozása.

¹³ Vukman Péter: Hat jugoszláv politikai emigráns és az állambiztonság (1948-1955). I. rész. Betekintő 2015/4. 1-18. o. Vukman Péter: Megfigyelés, szervezés, koncepciók perek. Hat jugoszláv politikai emigráns és az állambiztonság. (1948-1955). II. rész. Betekintő 2016/1. 48-51. o.

¹⁴ Fórizs Sándor: Az ÁVH Határőrség tevékenysége különleges jogrendi helyzetben egy konkrét 1952-es esetben. Pécsi Határőr Tudományos Közlemények XXIII. Pécs, 2021. 171-178. o.

¹⁵ UDB, Uprava Darzavne Bezbednost, = Állambiztonsági Igazgatóság, jugoszláv katonai felderítési és hírszerzési szervezet.

¹⁶ MNL OL HOP XIX-B-10 1952. év 6. sz. doboz I/4, I/5/1. tárgykör 17. folyószám. „Rákosi Mátyás elvtárs hozzászólása a Parancsnoki értekezleten 1952. november hó 22.-én.”

¹⁷ MNL OL HOP XIX-B-10 21. sz. doboz 1957. év VI/1 - 4 tárgykör 36. folyószám. „Tárgy: magyar-osztrák határjelek felülvizsgálata.” Jelentés a belügyminiszternek. 1957.12.02.

Az 1950. évi szeptember hónapban például osztrák viszonylatban 31, jugoszláv viszonylatban 133 aknarobbanás történt¹⁸, valamennyi állattól. Ennek ellenére ezeket ki kellett vizsgálni és pótolták, ami nem kis veszéllyel járt. Nappal a magasfigyelőkből biztosították a határvonalát. A műszaki zár kialakításának színvonala gyengének bizonyult. Több helyen tévedésből a határtöréseknél átért osztrák területre. A gyenge minőségű fa gyalogsági aknákat gyakran kellett cserélni, a botlódrótos aknákon több járőr is felrobbant. Az áldozatait nem csak a szökést megkísérlők, hanem a katonák közül is szedte. Felrobbant rajta a nagyatádi kerületparancsnok és a szombathelyi kerület törzsfőnök, hogy a magasabb beosztásúakat említsük. Megléte jelentősen rontotta a két szomszédos országgal fenntartott kapcsolatainkat, mivel eltévedt állampolgáraik is meghaltak, illetve megsérültek rajta.

A bekövetkezett határsértési kísérletek számát igen nehéz objektíven meghatározni, mert a határőrizetben mindig magas volt a látencia. Amennyiben nem maradtak nyomok, pl. télen fagyott, vagy nyáron keményre száradt talajon, gyakran nem volt tudomásunk az eseményről. A hivatalos statisztika szerint az elkövetők száma az alábbi, (fő):

Határsértési kísérlet összesen	elfogás	sikeres kiszökés, („büntetlen”)
- 1950:	4875	44401
- 1951:	3296	2636
- 1952:	2302	1887
- 1953:	1610	1411
- 1954:	1529	1319
- 1955:	1911	1659
- 1956 szeptemberig:	2876	2463

Látszik, 1954 után folyamatosan nőtt a kísérletek száma és ez esetleg összefüggött a romló gazdasági helyzettel. Mindig is kérdéses lehet, hogy a szökní szándékozók számához viszonyítva a nagylétszámú katonaság aránya mennyire volt indokolt.

1956. augusztus végén a határőrség parancsnoka jelentést terjesztett fel a belügyminiszter, Piros László államvédelmi altábornagy részére a nyugati határszakasz helyzetéről. Az anyagból kitűnik, folyamatosan romlik a határőrizeti helyzet. „...a nyugati határszakasz aktivitása hónapról – hónapra növekszik és ez év augusztusában kb. háromszorosa volt a múlt év hasonló időszakához viszonyítva.”¹⁹

A határőrizeti tevékenységet egyéb körülmények is befolyásolták:

- Nyugaton és Délen úgynevezett határövezet hoztak létre 15-20 kilométeres mélységben. Ide beutazni csak határövezeti engedéllyel lehetett, leszámítva az állandó lakosokat. A déli határövezeti korlátozást 1956-ban megszüntették.
- 50 és 500 méteres határsáv került kijelölésre. Belépni csak engedéllyel lehetett.

¹⁸ MNL OL HOP XIX-B-10 1950. év 37. sz. doboz I/3 tárgykör 26. folyószám. „Napi jelentések.”

¹⁹ MNL OL HOP XIX-B-10 1956. év 12. sz. doboz IV/8. tárgykör 134. folyószám. „Tárgy: A nyugati határszakasz jelenlegi helyzete.” 1956.08.22.

- Az államhatár mellett kiirtották a látást zavaró növényzetet, korlátozták a vadászatot és a halászatot. A kijelölt területre nem lehetett éjszaka belépni. Az államhatárra vezető utakra műszaki akadályokat építettek. A 200 méteres területsávból kitelepítették az ottlakókat.
- Több lépésben megszigorították a lőfegyverhasználati kötelezettséget.²⁰ Végso soron mindenre kötelezően fegyvert kellett használni, aki megközelítette a műszaki zárat, repülőkre, gyanús menekülő személyekre stb. A fegyverhasználat elmulasztását szigorúan büntették. A járőrök, járőr csoportok fegyverzetéhez pisztoly, karabély, géppisztoly, kézigránát, gyakran golyószóró tartozott.
- 1956-ban megszüntették a jugoszláv szakaszon a nyomsávot, a következő évben helyreállították.
- Hatályba lépett az Elnöki Tanács 1950. évi 26. sz. törvényerejű rendelete az ország területének elhagyására vonatkozó büntető rendelkezések kiegészítéséről:
- 1. par. /1/ Néphadsereg, ÁV, rendőrség, BV tagja, életfogytig, /2/ polgári személy repülővel vagy bármilyen más légi járművel, /3/ büntetés halál az első kettő esetében, ha csoportosan vagy felfegyverkezve követik el
- 2. par, ha az 1. par hoz a szükséges feltételeket biztosítja, segítségnyújtás, felajánlkozás 10 év,
- 3. par. /1/ Ha az 1. par-hoz Tettes vele egy háztartásban élő hozzátartozó, vagy általa eltartott felnőtt korú hozzátartozóját öt évig terjedhető börtönbüntetéssel, ha a hozzátartozó a büntett elkövetéséről megelőzően tudott és arról a hatóságnak jelentést nem tett 10 évig terjedő börtönnel kell büntetni.,
- 4. par. /1/ 1-3 paragrafusok esetében a hivatalvesztést és a politikai jogok gyakorlásának a felfüggesztését is ki kell mondani,
- /2/ 1-2 par és a 3. par /2/ esetében az elkövető egész vagyonának elkobzását minden esetben ki kell mondani,
- Részleges vagy teljes (első két par) vagyonelkobzás.
- 5. par. Mind katonák, mind civilek esetében ezen bűncselekménynél az eljárás a Budapest-i katonai törvényszék kizárólagos hatáskörébe és illetékességébe tartozik.

6. Befejezés

1950-1956 között a határőrség folyamatosan nehéz helyzetben tevékenykedett. A problémákat alapvetően az ország politikai vezetésének szélsőséges elvárásai gerjesztették, amelyeket objektíve nem lehetett teljesíteni. Jelentős létszámemelésre, majd létszámcsoökkentésre került sor. Megváltozott a szervezet alárendeltsége 1950-ben és 1953-ban. Közel ugyanekkor módosították a határőrizet főirányát először 1950-ben, majd 1953-ban. Aknamezőt létesítettek, majd 1956-ban felszedték.²¹ Megszigorították a fegyverhasználatot.²² Sűrűn váltották az országos és a kerületparancsnokokat. A folyamatosan bővített tiszti állományt a mostoha körülmények között nem tudták

²⁰ Fórizs Sándor: A magyar határőrség fegyverhasználat 1945-1958 között. Hadtudomány 2022/1. 93-112. o.

²¹ Sallai János: Egy idejét múlt korszak lenyomata = Abdruck einer versunkenen Epoche = An impression of a bygone era. Hanns Seidel Alapítvány. Budapest, 2012. 333. o.

²² Sallai János: Határőrizet, fegyverhasználat 1956 előestéjén. In: Bartha Elek szerk. 1956 a néphagyományban. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. Debrecen, 2009. 310-315. o.

megtartani, meghatározó volt a fluktuáció. Gyenge volt a tevékenységek logisztikai biztosítása. Az újonnan létrehozott határőrségbe, (ÁVH Határőrség) beépítették a határforgalmat ellenőrző határrendőrséget is. Ezt a megoldást én szakmailag helyesnek tekintem.

Rákosinak igen nehezeire esett a „láncos kutya” periódus után megfelelni az új elvárásoknak, kiejteni a száján a „Tito elvtárs” szavakat. Hosszabb távon ez sem mentette meg őt, hiszen a titói vezetés nem volt hajlandó elfogadni tárgyaló félként a személyét. A politika éles fordulata határőrizeti vonatkozásban magával hozta 1956-ra a határsáv és a határővezet megszüntetését, az aknamező felszedését, a katonai szolgálat idejének csökkentését, a határőrség létszámának mérséklését és a határőrizet főirányának Nyugatra helyezését. A határőrség mindezeket nem tudta pozitív módon kommunikálni a lakosság irányába.

Jelentősen zavarta a kialakított rendszert Ausztria függetlenné válása, a szovjet csapatok kivonása a szomszédos országból és ezzel a határőr felderítő szervek ottani lehetőségeinek beszűkülése. Az új állammal kezdetben nem rendelkezünk azokkal az államhatárhoz kapcsolódó okmányokkal, kétoldalú szerződésekkel, amelyek a normális határmenti együttműködéshez szükségesek. Ilyenek személyek visszaadása-visszafogadása, határforgalmi szabályozások, bekövetkezett események közös kivizsgálása, kártérítési kérdések, árvízvédelem stb.

Az 1956-os év határőrizeti szempontból külön figyelmet érdemel. Sok sajátos esemény miatt önálló publikáció dolgozza fel.²³

Elgondolkodtató, hogy a határőrségnek külön felderítő és elhárító szervezete volt a vizsgált időszakban. A nyugati kerületeknél külsős és belsős felderítő csoportok működtek. Tevékenységükkel lefedték az egész személyi állományt, valamint „dolgoztak” a honi lakosságra és adatokat gyűjtöttek Ausztriában. Ennek ellenére a levéltári dokumentumokban nyoma sincs annak, hogy a vezetésben 1956 második felében veszélyérzet keletkezett volna. Éppen ellenkezőleg, minden a legnagyobb nyugalmat tükrözi. A kerületek készültek a szokásos őszi felügyeleti szemlére. Az októberi történéseket időben legközelebb megelőző esemény a magyar -szovjet határőr küldöttségek érkekezlete volt október 17-20. között a Szovjetunióban Munkácson. A levéltárban megtalálható az ülés jegyzőkönyve²⁴ 19-ei dátummal. A téma a határrend helyzete, a híradás biztosítása az államhatár mentén, együttműködés a két határőrség között, kishatárforgalom. A magyar delegációt Gábris Mihály a belügyminiszter első helyettese vezette, akihez a határőrség munkakörileg tartozott. A határőrség teljes csúcsvezetése megjelent, parancsnok, politikai csoportfőnök, a szolgálati és a híradó osztály vezetője, a határforgalmi alosztály vezetője, a nyírbátori kerület parancsnoka. A megbeszélésen részt vett Kozicsev M. I. ezredes a magyar határőrség parancsnokának szovjet tanácsadója, (ilyen is volt a rendszerben), érdekes megfogalmazással, mint a magyar delegáció meghívott tagja. A szovjet küldöttséget „DONSZKOV Sz. I. vezérőrnagy a SZU. BM. Határőrség és Belső Karhatalom Parancsnokának helyettese”²⁵, és hét fő különböző határőr beosztásokat betöltő tiszt képezték. A teljes jegyzőkönyv a legnagyobb nyugalmat, kiegyensúlyozottságot, békés hangulatot tükrözi.

²³ Fórizs Sándor: A magyar határőrség helyzete az 1956-os évben október 23-át megelőzően. Hadtudomány 2023/3. 97-109. o.

²⁴ MNL OL HOP XIX-B-10 1956. év 17. sz. doboz VI/1-7. tárgykör 22. folyószám. „Jegyzőkönyv.” 1956.10.19.

²⁵ Uo.